

A HATALOM A KERESZTÉNYDEMOKRATA HAGYOMÁNYBAN (1945–1989)

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy miként viszonyult a magyar kereszténydemokrácia a második világháború után kiépülő szovjet típusú rendszerhez, annak különböző alakváltozataihoz.¹ Elemzésemben a hatalommal kapcsolatos elképzeléseket mutatom be a politikai programokban, illetve az 1945 utáni kereszténydemokrata stratégiai gondolkodásban. Emellett egyéni sorsok és pályaképek felvázolásával azt kívánom érzékeltetni, hogy milyen személyes magatartásminták jellemezték e hagyomány reprezentánsait a korszakban. Különösen a „modus vivendi”, a „dialógus”, a „békés egymás mellett élés” jegyében a hatvanas évektől megfogalmazott elképzeléseket, cselekvési módokat és attitűdskálát kívánom felvázolni.

A kereszténydemokrácia történeti elemzésének tárgya lehet egy párt, egy eszme, egy mozgalom szervezeti hálóját, vagy akár egy politikai brand is. A megközelítési módok számosak, ahogy az elbeszélés technikái is.² A szűken vett politikatörténeti leírásokat az újabb történeti irodalom politológiai szempontrendszerek bevonásával is árnyalja. Esetünkben ilyen lehet Lipset és Rokkan modellje, amely a hatalomhoz vezető út küszöb-

helyezeteit jelöli.³ Az amerikai történész-politológus páros történelmi összehasonlító anyagra felépített hipotézise jól használható fogalmi apparátussal szolgál. E megközelítés szerint egy új politikai erő létrejötte, bizonyos „küszöbök” átlépésétől függ. 1. A legitimációs küszöb a hatalom általi elfogadottságot (az indulás lehetőségét) jelenti. 2. Az inkorporációs küszöb átlépése attól függ, hogy a polgárok milyen széles rétege tartozik az adott politikai testhez (hogyan sikerül a szervezetet létrehozni). 3. A reprezentációs küszöb az önálló érdekérvényesítés képességét jelenti (leginkább kellő számú szavazat megszerzése, az önálló képviselőbiztosítás révén). 4. A többségi hatalom küszöbét (a kormányzati pozíció megszerzése) átlépve lehetőség nyílik a politikai programok érdemi megvalósítására.

A magyar kereszténydemokrácia számára a szovjet típusú rendszer fokozatos kiépülése, átmeneti, majd végleges felbomlása ebben a megközelítésben egy szűk fél évszázad során többször hasonló kihívásokat, illetve lehetőségeket jelentett. A Barankovics István nevével fémjelzett Demokrata Néppártnak 1945-ben az első, 1947-ben a harmadik, 1956-ban az első, 1989–90-ben a harmadik (koalíciós

társként a negyedik) küszöböt sikerült megugrania.

A párt szervezésének nehézségei, legitimációs küzdelmei, az egyházi vezetőkkel folytatott tárgyalásai, illetve 1947-es választási sikere, majd likvidálása széles körben ismert. A történeti irodalom számos elemzése mutatta be, hogy a kereszténydemokrácia lehetőségei miként függtek össze a korszak egyházpolitikai fejleményeivel, játszmáival.⁴ A tágabb értelemben a kereszténydemokrata hagyományhoz sorolható politikai alakulatok és személyek sorsáról, (az átmenet éveiben játszott) szerepéről szintén adatgazdag feldolgozások láttak napvilágot.⁵ A korszak sajátosságaként értelmezhető, hogy az egykori pártokhoz kötődő személyek az „illegalitás” éveiben, évtizedeiben is megtestesítették a kereszténydemokrácia folytonosságát. Szerepük, nyilvános aktivitásuk elsősorban a politikai fordulatok időszakában vizsgálható, míg a kereszténydemokrácia bűvópatakjainak megismerése más típusú megközelítéseket igényel.⁶

A hazai (mainstream) kereszténydemokrácia önértelmezése szerint a Horthy-korszak kritikusainak, reformereinek, illetve ellenzékének az eszmévilágaként fogalmazódott meg, mondhatni az 1945 előtti „keresztény-nemzeti” politika antitézise volt. Ez akkor is így van, ha ellenfelei igyekeztek összemosni a korábbi rezsim, az ellenforradalmi rendszer bűneivel, csődjével. A korábbi „kurzus” elítélésének hatásos kifejeződése a keresztény jelző elhagyása a Demokrata Néppárt nevéből, a Barankovics István vezette formáció esetében. Ez az elhatárolódás a nyugat-európai (elsősorban francia) hagyományokra építkező (Magyarországon felekezetiileg katolikus) program megkülönböztető jegye lett.⁷

Ugyanakkor ez nem jelenti, hogy a keresztény középosztály mentalitása vagy eszméi nem éltek tovább ebben a hagyományban.⁸ S az ideológiai színeképet befolyásolta az is, hogy a kommunista kisajátítás következtében a kereszténydemokrácia antifasiszta gyökerei nem válhattak markánssá.

A kereszténydemokrata közszereplőknek az 1945 utáni átmeneti (koalíciós) hatalomhoz való viszonyából két markáns összetevő bizonyult meghatározónak. Az első elem a nemzetközi helyzet értékelése, a globális hatalmi erőter szemlélete. Ennek leghatásosabb, leggyakrabban emlegetett példája Szekfű Gyula *Forradalom után* című munkája.⁹ A cikksorozatról ritkábban hangzik el, hogy a moszkvai követként tevékenykedő szerző írásait Barankovics Istvánnak és Jánosi páternek címezve küldte Magyarországra. Az ebben foglaltakat a napi politikai programok és publicisztika szintjére az általuk szervezett és irányított Demokrata Néppárt (DNP) fordította le. Szekfű alapvetése, a tartós szovjet jelenlét mint kiindulópont meghatározó Barankovics eszméiben, a nyilvános programokban, a püspököknek írt memorandumokban, sajtócikkekben.¹⁰

A korszakban megfigyelhető másik fontos elem: az ellenzéki szerep meghirdetése. A koalíciós időszak egyik sajátossága, hogy a DNP volt az első, hangsúlyosan a hatalmi blokkon kívüli politikai erő, de ugyanez a pozíció jellemezte Sulyok Dezső vagy Pfeiffer József pártját is.¹¹ Ezeknek a politikusoknak a mozgásterét a kommunista politika (jórészt az úgynevezett „szalámi-taktika”) tette lehetővé. Ezáltal azonban a kereszténydemokrácia az akkori hatalmi elit egészének alternatívájaként jelent meg a nyilvánosságban. Ez

a hagyomány olyan erős, hogy az újjászerveződő párt(ok) pozicionálását 1956-ban és 1989/1990-ben is meghatározza. (A forradalom napjaiban a pártot újjászervezők nyilvánossá tették ezt az alapállást, és az első szabad választások után is – kezdetben – elutasították az MDF-fel kötendő koalíciót.)

A szovjet típusú rendszer kiépülésével (a pártok, mozgalmak végleges likvidálásával) a kereszténydemokrata hagyomány képviselői is szembesültek a nyers hatalommal. Egyes személyek esetében nyomon követhetők az 1949-es pozíciókeresés kísérletei (pl. egy pártonkívüli blokk létrehozása), bár meghatározóvá a menekülés (emigráció), visszavonulás, alámerülés, kármentés stb. törekvései váltak.¹²

A kereszténydemokrata politika üldözöttjeinek, mártírjainak sorsa részletesen feltárt.¹³ Idetartoznak a hétköznapi terror célszemélyei éppúgy, mint a megfélemlítő eljárások áldozatai (a B-listázottaktól, a recski tábor rabjaiig) és az összeesküvés perek elítéltei.¹⁴ A hatalom öklének szerepét betöltő ÁVH konstrukciója szerint a Mindszenty-összeesküvés (egyik) politikai szárnyát képezte Matheovits Ferenc szervezkedése. A volt DNP képviselői (első) elítélését (1949) szatelitperek és eljárások követték 1953-ig.¹⁵ A korszak megélése természetesen ekkor sem volt egységes. Mindenesetre az átélt brutalitás, represszió nyomán a kommunista hatalomhoz apokaliptikus víziók is társultak.¹⁶

A kereszténydemokrácia tehát 1945 és 1949 között is tágabban értelmezhető, mint egy politikai párt ideológiája. A hagyomány elemei, a politikai minta ezt követően is kimutathatók, így az 1956-ban jelentkező propártok sem a semmiből lépnek elő.

1949–1956 között a „keresztény” összeesküvés ügyek számosak. Igaz, ezeknek az eseteknek a vizsgálata nem egyszerű, nehezen szárazhatóak szét a direkt politikai tartalom (az ellenzéki magatartás, illetve program) és az ÁVH konstrukciói. A vizsgálatot megnehezíti, hogy a „keresztény” jelző alatt számos más (konzervatív) tradíció továbbélése is megfigyelhető. Mégis a Demokrata Néppárt nyilatkozatainak és más kereszténydemokrata programoknak az ismételt felbukkanása, az ezeket közlő (eljárás alá vont) személyek köre mutatja a hagyomány továbbélését. Sőt, a hatalom oldaláról 1956 után is úgy számoltak a „keresztény politikával”, mint amivel kezdeni kell valamit. Hogy mindez milyen súlyt képvisel, természetesen önmagában is értelmezési vita tárgya. Maga Kádár János például hol arról beszélt, hogy már senki sem emlékszik a Barankovics-pártra (egy párttörténeti tankönyv vitáján),¹⁷ máskor meg a keresztény összeesküvést mint fő jobboldali veszélyt jelenítette meg.¹⁸

Az 1956-os forradalom napjaiban epizód-szerep jutott a kereszténydemokrata szervezkedéseknek, ám ez a néhány nap is megmutatta a hagyomány jelenlétét, erejét.¹⁹ A kereszténydemokrácia prominensei a szovjet intervenció után részt vettek a különböző pártok vezetői között zajló tárgyalásokban is. Miközben minden szervezetszerű tevékenységet megszüntettek, képviselőik (Keresztes Sándor, Mihelics Vid) révén aláírói lettek a Bibó István-féle memorandumnak, amely a kényes és képlékeny kül- és belpolitikai viszonyok között kibontakozási tervet vázolt fel Magyarország számára.²⁰ A megtorlás így az újjászervezésben aktív szereplőket is elérte: Mihelics Vid 1957-ben három hónapra vizs-

gálati fogságba került, Székely Imre Kálmánt 1957 márciusában tartóztatták le, Matheovits Ferencet, Farkas Dénest és Keszler Aladárt több hónapra internálták.

A „keresztény politika” a másodlagos megtorlás célkeresztjébe kerül. Részben ez magyarázza, hogy a vonatkozó eljárások 1964-ig elhúzódtak. Az összetett ügyekben a pártpolitikai szempontok összefonódtak egyházpolitikai és társadalompolitikai célokkal.²¹ Ezek az „újrahasznosított perek” és eljárások a rendszer restaurálását, szanálását célozták, s a hatalom kiépítésében a korábbi hatalmi építkezésnek megfelelő hatalmi lépések voltak. Az 1956 után konstruált összefonódó ügyekről és perekről egyre részletesebb „térkép” készül.²² Ezek az eljárások egy sajátos torz tükrön keresztül szintén megmutatnak valamit a kereszténydemokrácia, keresztényszocializmus bűvópatakjairól.

A budapesti események hatására aktivizálódó politikusokon túl országosan a párt egykori parlamenti képviselőinek közel a fele vállalt valamilyen közéleti szerepet 1956-ban. (Sokan – más volt közszereplőkhöz hasonlóan – kifejezetten tartózkodtak bármilyen politikai cselekvéstől vagy megnyilatkozástól.) Mindez egyben azt is mutatja, hogy a kereszténydemokrata politikusok a helyi közösségek elismert tagjai voltak, akiket a hatalmi intézmények széthullása után maguk választották s bízták meg érdekeik képviselésével a helyi közösségek, a szabadabbá vált állampolgárok.

Az 1964-ben ismételten perbe fogott Matheovits Ferenc személye a hazai és nemzetközi politikai játszmák fontos szimbólumává vált. Az 1963-as amnesztia után lefolytatott pere egyszersmind az egyik utolsó nagyszabású, a „klasszikus ellenséges” kategóriák meg-

rendszabályozását célzó konstruált eljárásnak is tekinthető. Matheovits Ferenc származása, világnézete és cselekedetei alapján is alkalmassá vált rá, hogy a rendszer jobboldali ellenségeit megjelenítse. Sorsa így az MSZMP fontos üzenetét közvetíthette a kádári rendbe nem vagy csak korlátozottan integrálódó társadalmi csoportok számára.²³

Az abszurd eljárás, az önleplező titkos-szolgálati tankönyvek ellenére egyes újabban feltárt ügynöki jelentések érzékletesen rögzítették a megfigyelt jogász jövőbeli terveit, hatalmi aspirációit. A Pécsre látogató „Maróti Lajos” (azaz Márkus László) a Matheovits lakásán látott 150-200 külföldi könyvről számolt be, amelyek tudósítása szerint, a tanuláshoz felkészüléshez, a „nyugati politikai elgondolások” megismeréséhez kelletek. Az ügynök szerint „Matheovits ENSZ közbelépésre, szabad választásokra” spekulált, mivel ebben az „esetben egy keresztény párt győzelme várható”.²⁴

Kevésbé ismertek a kereszténydemokrata hagyomány képviselőinek a kádárizmusra, a „szövetségi politikára” adott válaszai, az MSZMP hatalomtechnikai törekvéseire (megnyerés, semlegesítés) adott reakciók. A szovjet típusú rendszer újjáépítése után megváltozó politikai gyakorlat lényegi eleme lett a népfrontos törekvések hangoztatása. Ezek az elméleti cikkekben és gyakorlati propagandaszövegekben szereplő célkitűzések alapvetően érintették az egyházpolitikát is. (Ezt jól szemlélteti az MSZMP Politikai Bizottsága által kiadott határozatok tárgymutatója.) Így az egykori kereszténydemokrata közszereplők többszörösen is egy sajátos párbeszéd részeseivé válhattak.

Mindez természetesen nem értelmezhető a nemzetközi enyhülés, a „békés egymás mellett

élés”, illetve a Vatikán új „keleti politikájának” kialakulása nélkül. A hatalom (marxisták) és a keresztény állampolgárok közti viszony kulcsszava a dialógus lett. Ennek egyik első teoretikusa, és propagálója Mihelics Vid volt. A neves szociológusnak, filozófusnak a *Vigili*-ában is megjelenő cikkei az elsők között hangoztatták az állam és az egyház viszonyának rendezési lehetőségeit. Mihelics a hatalommal folytatott személyes diskurzusa ugyanakkor csak töredékesen rekonstruálható. Bár ismert, hogy a II. vatikáni zsinatra már az állambiztonság hálózati személyeként utazott ki, jelenlései nem maradtak fenn.²⁵

A dialógus, a párbeszéd jegyében a korszakban számtalan nemzetközi konferenciát, tanácskozást tartottak magyar résztvevőkkel. (A marxista és a keresztény gondolkodók viszonyának természetesen létezett egy belpolitikai dimenziója is a nyugat-európai országokban.) Ezekről a fejleményekről a hazai közvélemény csak szűrt és megkésvé értesülhetett. A kommunistákkal való együttéléséről a potenciális kereszténydemokrata szavazótábor nyilván teljesen eltérő tapasztalattal rendelkezett. A tanácskozáson résztvevő beszervezett tudósok hangulatáról az ellenőrzésükkel megbízott hálózati személyek is jelentettek.²⁶

A nemzetközi tendenciákat, a francia, olasz, illetve lengyel és csehszlovákiai folyamatokat a pártközpont illetékes részlegei (MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága) is figyelemmel kísérte. Így már a kezdetektől felfigyeltek a katolikus megnyilatkozásokban bekövetkező változásokra, a dialógus keresztény megalapozására. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepe lett XXIII. János 1962-ben kiadott pápai enciklikájának: *Pacem*

in terris, amelynek szellemét VI. Pál pápa *Ecclesiam suam* kezdetű enciklikája, majd a zsinat *Gaudium et spes* konstitúciója folytattott. A második vatikáni zsinat után létrejött a Vatikánban a Nem Hívők Titkársága, amelynek kifejezett célja a párbeszéd fejlesztése volt. Protestáns részről a prágai Keresztyén Békekonferencia, az Egyházak Világtanácsa és a Lutheránus Világszövetség megnyilatkozásai is hangoztatták a hatvanas évektől a dialógus szükségességét.

A marxizmussal, illetve az arra épülő hatalmi rendszerekkel folytatott dialógus motivációi, értelmezési lehetőségei keresztény körökben eltérőek voltak. A magyar Állami Egyházügyi Hivatal a meginduló párbeszéd négy nemzetközi típusa között igyekezett elhelyezni a hazai folyamatokat. 1. Az első csoport számára a dialógus az eszmei ellentétek hangsúlyozása és a világnézeti pluralizmus fenntartása mellett előmozdíthatta az együttműködést bizonyos konkrét akciókban (XXIII. János, protestáns Gollwitzer bíboros). 2. A második megközelítés szerint a dialógus előmozdíthatta, hogy a keresztények eszmeileg is helyeseljék a szocialista átalakulás folyamatát, aktívan részt vegyenek benne. Ehhez keresztény részről le kellett küzdeni a konstantinusi kor maradványait. Ugyanakkor elvárásként jelentkezett, hogy a szocializmus mondjon le az „ateista monolitizmusáról”, ismerje el autentikusnak a keresztények részvételét a folyamatban (baloldali katolikusok és protestánsok Olaszországban, Lengyelországban, Magyarországon stb.). A harmadik csoport számára a dialógusnak nem volt lényeges feladata a gyakorlati együttműködés, csakis a világnézeti disszkušszió, hogy az egyháztól elszakadtakat közelebb hozzák a valláshoz (a

dialógus ez esetben egy térítő, proaktív koncepció, hívők és nem hívők közös frontja a marxizmus és az ateizmus ellen). Azaz párbeszéd révén is a marxizmus elszigetelése maradt a cél. Egy negyedik célkitűzés szerint a dialógus egyedüli értelme, hogy kimutassa, hogy a marxizmus és a kereszténység között egyetlen közös vonás sincs. A marxizmus minden tekintetben téves és káros nézet, a dialógus csak egy fórum ennek bizonyítására (katolikus integristák, protestáns fundamentalisták).²⁷

A pártállami ideológusok a nyolcvanas évekből visszatekintve úgy látták, hogy a keresztény-marxista dialógusban a hatvanas években a filozófiai, a hetvenes években a politikai, a nyolcvanas években az etikai kérdések domináltak. E kategorizálás mindenesetre mutatja az esztétörténi megközelítések széles skáláját.²⁸

Vajon létezett kontinuitás az 1945–1949 közötti „modus vivendi”, az 1949 utáni kármentés és az 1956 utáni dialógus között? A személyi folytonosság mindenesetre adott volt, ahogy arról a kádári titkosszolgálat is értesülhetett. A dialógusra való készség korai jelei (egyházpolitikai összefüggésben) is rögzítésre kerültek. Az újjászervezett állambiztonság már 1963 februárjában feljegyezte, hogy a börtönből szabadult Kerkai Jenő az egyház és az állam(hatalom) viszonyának rendezésén dolgozik. A kereszténydemokrata párt megszervezésében és választási sikerében kulcsszerepet játszó jezsuita, besúgójának nemcsak vatikáni kapcsolataira hivatkozott, hanem a hatalmi összefüggéseket is ismertetete. Terveinek alapja a Magyarországot a szovjet blokk mintá államává²⁹ tevő szovjet elképzelések voltak.

Egyes esetekben jól megragadhatók azok a történelmi minták, amelyek a hatalommal való párbeszédet megalapozták, igazolták. Az erdélyi származású Keresztes Sándorról azt jegyezhetjük fel, hogy „az állam és egyház viszonyát is úgy tekinti, mint a hajdani kisebbségi politika megismétlését. A marxistákat nagy ellenfélnek tartja, kikkel szemben csak azonos felkészülettel és komoly, számukra is érdekes és megfelelő koncepcióval lehet sikerreményében tárgyalni.”³⁰ Legfontosabb partnere Nonn György volt. Az ügynöki jelentés elemzéséhez ez esetben hozzátehetjük, hogy ezt a kapcsolatot Keresztes Sándor „Magyar Károly” fedőnevű hálózati személyként maga is tartótisztje tudomására hozta.³¹ Sőt ezt a kapcsolatot nyilvános interjújában is vállalta.³² Más egyházpolitikai értesüléseit vagy akár a Márton Áronnal való üzenetváltásait elhallgatta az állambiztonság elől (s nem egy esetben ezekről másoktól szereztek tudomást.)

A titkosszolgálat működéséből következően a hálózati személyek egymásról is jelentettek. Magyar Ferenc szerkesztőről „Maróti Lajostól” (Márkus Lászlótól) úgy tudhatták, hogy „pozitív magatartása” 1956-ban rögzült a tevékenységét felügyelő szervek számára. (A forradalom napjaiban megmentette a solymári párttitkárt a népharag elől, később a helyi népfrontszervezet elnöke lett.) A későbbi felelős szerkesztő viszonyát a hatalomhoz munkatársa így jellemezte: „Politikai beállítottsága pozitív. Nem szereti ugyan a kommunista eszméket és mélyen hívő, de reális érdekével az adódó helyzet kihasználását, a lehetőségekkel való élni tudást látja jónak. A szocializmust elfogadja az ateizmust nem.”³³ Az ügynök és szerkesztőtárs, ugyanakkor azt is rögzítette, hogy Magyar elmondása szerint

Kádár Jánossal személyesen is egyeztetett. Ez akár igaz, akár nem, a hatalommal való nyílt vagy titkos együttműködés, legyen szó az állami hivatalokról, a pártszervekről vagy titkosszolgálatokról, úgy tűnik, a közbeszéd, a mindennapok része volt.

Az *Új Ember* katolikus hetilap „megtűrt” szerkesztősége egykori politikusok, szervezők, a mozgalom, szellemi holdudvar meghatározó személyiségeinek munkahelye maradt lényegében az egész korszakban. A Kossuth Lajos utcai irodák nem utolsósorban a párt 1956-os (és részben 1989-es) újjászervezésének bázisául is szolgáltak. Nem véletlen tehát, hogy az itt folyó tevékenységet nemcsak ügynökök révén figyelték a hazai titkosszolgálatok, de a szerkesztőség lehallgatásának terve is felmerült.³⁴

1972. január 27-én (a mai napig szinte változatlan formában üzemelő) Bambi eszpresszóban „Igaz Sándor” (Magyar Ferenc) a katolikus lap szerkesztőségi üléséről jelentett tartótisztjének: „Rónay [György] hozzászólásának lényege az volt, hogy örül a »haladás« irányában történő nyitásnak, mert eddig is a Vigília hatását igen lefokozta az Új Ember konzervativizmusa. Ők sem akarnak (Vigília) zűrzavart okozni azzal, hogy a kényes kérdéseket tárgyalják. Itt van pl. a legutóbbi szám [...] eszmefuttatása a keresztény demokráciáról. Biztos, hogy lesz emiatt újabb felháborodás, hogy a Vigília hasábjain adtak lehetőséget arra, hogy egy marxista csúnyákat mondjon X. Piusról. De a »marha« olvasónak és annak a buta papnak hogyan lehetne megmagyarázni, hogy taktika is van a világon. Már ezzel a cikksorozattal is az volt a Vigília taktikája, hogy Giesswein Sándorról el lehessen mondani, hogy ez a magyar pap a honi komcsikat

megelőzve hirdetett olyan szociális elveket, amiket csak most kezdünk megvalósítani.”³⁵

Mivel a lap újságírója, szerkesztője volt, a jelentést tevő „Igaz Sándor” még jól emlékezhetett a *Vigília* jelentőségére, hiszen mint Magyar Ferenc maga is a KALOT- mozgalom vezetője, szervezője volt. 1946-ban pedig éppen a folyóirat közölte folytatásban Jacques Maritan kereszténydemokráciáról szóló alapvetéseit. (A lapot Sík Sándor halála után Mihelics Vid és Rónay György, mindketten a Demokrata Néppárt képviselői [1947–1949] szerkesztették.) Egy másik munkatárs, a hálózati személyként „Sipos” fedőnéven jelentő Szecsődi Lajos jelentése szerint a lapszám alaposan felháborította a cégnél dolgozó egykori pártvezetőt, Keresztes Sándort, aki ellencikk írását tervezte. Erről a szándékaról végül sikerült lebeszélni, ami egyaránt mutathatja a taktikai megfontolások alakulását és a korabeli öncenzúra működését.³⁶

A fent idézett szövegek mintegy huszonöt évvel a DNP választási sikere után, másfél évtizeddel az 1956-os forradalom, nyolc évvel a Magyar Népköztársaság és a Vatikán részleges megállapodása, illetve hét évvel az utolsó „keresztény összeesküvésű perek” után keletkezett. Tehát a felszabadulás 25. évfordulója és Kádár János nyugdíjazási manővere közti időszakban. Milyen konkrét eseményre reflektált a jelentés?

A *Vigília* 1972. januári száma valóban a kereszténydemokráciáról, azaz általánosságban az úgynevezett keresztény politikáról közölt összeállítást.³⁷ Az önkorlátozó, óvatos vezető meghaladott államrendi elképzelésnek minősítette a kereszténydemokrata törekvéseket, s hitet tett a „létező szocializmus” mellett. A lapban a politikai és esztétörténeti háttérrel

Zsigmond László, az ELTE tanszékvezető tanárának írása vázolta fel.³⁸ (Ez MTA- doktori előadásának szerkesztett változata volt.) A lap újságírói közül Doromby Károly, elsősorban nyugati példák alapján, arra mutatott rá, hogy a keresztény pártok tevékenysége az evangéliumi üzenet félreértésén alapul.³⁹ A Barankovics-pártról és a magyar kereszténydemokrata hagyományról nem történt említés. A lap ugyanakkor tényleges összeállítást közölt Gieswein Sándorról mint magyar keresztényszocialistáról.⁴⁰

A lapszámot elemző szerkesztőségi ülés vitája további megnyilatkozásokat is felszínre hozott, legalábbis az ügynök szerint. A dialógus hazai megvalósulásáról ezek szerint Rónay György a következőt állapította meg: „A haladó keresztény felfogáshoz azonban jobb partnerek a marxisták, mint a magukat »haladónak« nevező keresztények. Itt is taktikát kell alkalmazni. Többre megyünk azzal, ha magunk mellé állítjuk a bizonytalankodó (saját világnézetükben) marxistákat, s ha majd velük szót tudunk érteni, akkor mehetünk bele frontálisan az igazi párbeszédbe.”⁴¹

Úgy vélem, hogy a fennmaradt állambiztonsági szövegrészek több szempontból is tanulságosak a hatalomról szóló korabeli elgondolásokkal kapcsolatban: 1. Egyrészt érzékeltek, hogy a hetvenes évekre a párttörténetírás, majd erről leválva az egyetemi történetírás megkezdte a kereszténydemokrácia történetének a feldolgozását. Ezzel a korábbi törekvések valamilyen módon az elbeszélhető múlt kategóriájába kerültek. 2. Az állambiztonság által megőrzött helyzetkép szerint, a hatalom megosztó, bomlasztó törekvései ellenére létezett egy „mi-tudat”, egy csoporttudat a keresztény értelmiség, a kereszténydemokrata

hagyomány képviselői körében. 3. A nyilvánossággal, a hatalommal folytatott diskurzussal kapcsolatban megfogalmazódott egy taktika, amely ráadásul meglehetősen magabiztosságot is sugallt. 4. Mindez persze nem járt együtt bizonyos határok és tabuk megtörésével. Világos volt, hogy mi az, amiről csak hallgatni lehet. 5. Ugyanakkor szembetűnő a hatalmon lévők (marxisták) differenciált kezelése. Mindez a konkrét törésvonalak megnevezése nélkül, a párt(állam) belső világának ismeretére utal. 6. Végül a megismerhetőség szempontjából hozzátehetjük, hogy forrásaink (elsődlegesen és túlnyomó részben) állambiztonsági iratok, ezen belül ügynöki jelentések, így velük kapcsolatban felvethetők mindazok a kritikai szempontok, amelyek az elmúlt években a hazai szakirodalomban is megfogalmazást nyertek.⁴²

Természetesen a dialógust aktívan folytató személyek a kereszténydemokrata hagyomány képviselőihez képest számszerűleg kisebbségben voltak. Az egykori kereszténydemokraták többsége visszahúzódott, nem vállalt semmilyen közéleti szerepet, sőt még a politikai véleményének kinyilvánításától is tartózkodott. Az egykori politikusok, aktivisták változatos stratégiák alapján igyekeztek láthatatlanná válni a hatalom számára. A beilleszkedés, alkalmazkodás, kitérés törekvései hivatalos életrajzaikból és a róluk vezetett aktából is kiolvashatóak.⁴³

A források leginkább a hatalom oldaláról világítják meg ezt egykorúan. A tudományos munkálkodás, az apolitikus visszahúzódás egyik jellegzetes példája Bálint Sándor egyetemi tanár esete. A hatalomról megfogalmazott gondolatait mégis egy konstruált eljárásban lefoglalt naplójából és ügynöki jelentésekből

ismerhetjük. A meghurcolt professzor esete ugyanakkor a nemzetközi kontextusra is rávilágít. A nyugati tudományról és közéletéről lehetősége szerint tájékozódó egyetemi tanár ellen nem véletlenül „Fellazítók” fedőnéven folyt az eljárás. A titkos és nyílt akciókban arra is kíváncsiak voltak, hogy mit gondol a nyugati kereszténydemokrata politikusokról. Nem hagyható tehát figyelmen kívül ennek a mintának a hazai hatása sem. Ám a néppárttá váló kereszténydemokrata pártok és az európai integrációban kulcsszerepet játszó politikusok tevékenységének magyarországi recepciója még további kutatásokat kíván.⁴⁴

Ugyanakkor viszonylag ismert, hogy a kádárizmus értékelése, a pártállami hatalom képe az emigrációban miként módosult. Barankovics István, Kovács K. Zoltán vagy Kovrig Béla ekkor publikált írásait az elmúlt években ismételtelen publikálták. Megállapítható, hogy az egykori kereszténydemokraták tolalából mélyreható, a magyar belpolitika változásaira fogékony nemzetközi elemzések születtek. Tágabban nézve is személyes attitűdök, közéleti törekvések változatossága is megragadható. Elég itt Sulyok Dezső kapcsolatfelvételi próbálkozásaira,⁴⁵ Barankovics István elemzéseire vagy Pfeiffer Zoltán visszavonulására utalni, hogy csak az egykori pártvezéreket említsük.

Miként jelenhetett meg a kereszténydemokrata hagyomány a hazai nyilvánosságban (a sajtóban, az irodalomban stb.) a hetvenes évektől? A korabeli lapokból, így az *Új Ember*ből és a *Vigiliából* tömegével lehetne idézni a dialógusról szóló cikkeket, az állam és az egyházak jó viszonyáról szóló megnyilatkozásokat, az elméleti, sőt filozófiai természetű cikkeket (pártvezetők, funkcionáriusok, mar-

xisták, szerkesztők és a katolikus értelmiség megnyilatkozásait). A pártállami indoktrináció termékei, a társutas publicisztikák, illetve a brosúrairodalom bő két évtizeden keresztül ugyanazokat a kádári paneleket ismételte. Jóval érdekesebb az a folyamat, ahogyan az 1945 utáni évek fokozatosan az elbeszélhető múlt kategóriájába kerültek. Az 1949-ig tartó időszakról mint „koalíciós időszakról” kezdett beszélni a hazai jelenkortörténet. Az egykori politikusok megszólaltatása a fél nyilvánosságban, a szűk körben megfogalmazott emlékeztetési aktusokat is bátrabbá tette.

Mindezzel kapcsolatban a kereszténydemokrácia bázisát megeremtő két jezsuita sorsát, ezzel a szamizdatban és a féllegálisan terjedő művek létét villantom fel. Kerkai Jenő és Nagy Tőhötöm, a KALOT alapítói, csak az utóbbi 1966-os hazatérése után találkozhattak újra a pannonhalmi szociális otthonban. Kerkai ekkor súlyos börtönbüntetések után, betegesen továbbra is a „modus vivendi” kereste jezsuitaként. *Maradj meg, magyar!* című írásában számot vetett a globális hatalmi erőter szabta lehetőségekkel is.⁴⁶ Nagy Tőhötöm a rendjétől megválva, a szabadkőművesek életét megismerve, az ideológiai ellenfelek világméretű összebékítésén dolgozott. Miután publikálta a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című művét,⁴⁷ kapcsolatba kerül a magyar elhárítás embereivel is. Hazatérve a hírszerzés ügynöke lett, ám az állambiztonság révén kiutalt rózsadombi lakásában hiába várta műve magyarországi megjelenését. Nagy szerepet vállalt a *Századok* sorozat Mindszentyről szóló dokumentumfilmjében is. Ám a nyugati Mindszenty-kultusszal szemben készített tv-interjút végül az ÁEH közbelépésére nem vetítették le. (A pártállam funkcionáriusai a

hallgatás bevett és bevált technikáihoz ragaszkodtak.⁴⁸⁾

A kereszténydemokrácia idővel történetivé vált, egykori képviselői a történeti diskurzus részesei lettek. A nemzetközi elismertséggel bíró író, Rónay György *A párdúc és a gödölye* című regényét, életművének meghatározó elemeként (egyik csúcspontjaként) fogadta az olvasóközönség.⁴⁹⁾ A három idősíkon játszódó, fikciós mű (lélektani regény) a bűn és bűnhődés kérdését járta körül. Ám szereplői, helyszínei, a megidézett események könnyen azonosíthatók. Ilyen a főnök alakjában ábrázolt Rákosi Mátyás, a Rajk-per, a balatoni és a budapesti közterületek vagy éppen az 1956-os forradalom eseményei. A regény miközben plasztikus leírást adott az ötvenes évek hatalmasairól (fekete autó, budai villa, dorbézolás), visszaadta a második nyilvánosság történeteit az adott korszakról. A főszereplő belső monológjai révén a hatalomról szóló általános eszmefuttatásokat is rögzített, de a műben egy állambiztonsági tiszt szájába adva (!) egy Kádár-apológia is olvasható. A mű posztumusz kötetként 1978-ban látott napvilágot.

A kereszténydemokrácia emlékei nemcsak a számvetés vagy szépirodalmi művek alapjai voltak, megmaradtak mint erőforrások is. Az egykori szervezők, Ugrin József, Farkas

György és a KALOT emléket a nyolcvanas években nyilvánosságban is megidézhatték. Úgy tűnik, egykori szerepüket a hatalom még ekkor is számon tartotta. Az 1980-as évek elején felmerült a népfőiskolák újjászervezése. (A hagyomány ezen elemének újjáélesztése a Pozsgay Imre vezette Hazafias Népfront keretében kezdődött meg.⁵⁰⁾ A korábbi kapcsolati háló aktivizálódása már átvezet az 1989-es rendszerváltozás, illetve az újjászerveződés eseményeihez.

A kereszténydemokrata hagyomány képviselőit a korszakban számos jelzővel illették: reakcióso, baloldali keresztények, haladó katolikusok, klerikálfasiszták, a politikai katolicizmus képviselői, liberális keresztények. Ezek jól mutatják, hogy a 20. században milyen végletesen megterhelődtek, összekuszálódtak a fogalmak a hatalom erőtereiben. Ezek a politikai címkék azt is érzékeltetik, hogy mennyi jelentésréteget kell témánkról lehántani, milyen mértékű dekonstrukciót kell végrehajtani egy-egy elemzéshez. A hatalom kérdéséhez, reprezentációjához a másik oldalról közelítve a bemutatott szövegek, gondolati struktúrák – reményeim szerint – ízelítőt adnak a kereszténydemokrata hagyomány sokszínűségéből. Általánosságban pedig a különböző nézetrendszerek kölcsönhatásaira figyelmeztetnek.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.
- 2 IZSÁK Lajos, *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*, Bp., Kossuth, 1985; GERGELY Jenő, *Christdemokratie in Ungarn 1944–1949 = Christdemokratie in Europa im 20.*

Jahrhundert, Hrsg. M. GEHLER, W. KAISER, H. WOHNOUT, Wien, Böhlau Verlag, 2001, 464–483; MÉSZÁROS István, *Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához*, Bp., Eötvös, 2005; *Reménykeltők: az 1945 utáni „illegális” katolikus politikai szervezkedések*, szerk. PALLOS László, Bp., Püski, 2007; SZAKOL-

- CZAI György, SZABÓ Róbert, *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956*, Bp., Gondolat, 2011.
- 3 Seymour Martin LIPSET, Stein ROKKAN, *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press, 1967.
- 4 GERGELY, i. m., 464–483.
- 5 FÖLDESI Margit, SZERENCSEŠ Károly, *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán 1900–1981*, Bp., Kairosz, 2003; SZERENCSEŠ Károly, *A nemzeti demokráciáért: Sulyok Dezső 1897–1965*, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár–Vadló Bt., 2009.
- 6 UNGVÁRY Krisztián, *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*, szerk. UŐ, Bp., 1956-os Intézet Alapítvány–Jaffa Kiadó, 2013, 183–220.
- 7 *Az idő élén jártak: kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949*, szerk. KOVÁCS K. Zoltán, ROSDY Pál, Bp., Barankovics István Alapítvány, 1996.
- 8 UNGVÁRY, i. m., 16–17.
- 9 SZEKFŰ Gyula, *Forradalom után*, Bp., Cserépfalvi, 1947.
- 10 *Híven önmagunkhoz: Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*, szerk. KOVÁCS K. Zoltán, GYORGYEVICS Miklós, Bp., Barankovics Akadémia Alapítvány, 2001, 279–425.
- 11 FÖLDESI–SZERENCSEŠ, i. m., 161–175.
- 12 FRENYÓ Zoltán, *A magyar kereszténydemokrácia a kommunizmus árnyékában. ÁVH-jelentések a Demokrata Néppártról*, Magyar Szemle, 2000, 1–2, 68–88.
- 13 TABAJDI Gábor, *Kereszténydemokraták a politikai rendőrség célkeresztjében* = UNGVÁRY, i. m., 183–220.
- 14 KOVÁCS–ROSDY, i. m., 124–188.
- 15 TABAJDI Gábor, *Egy tipikus jobboldali összeesküvő: Matheovits Ferenc és a pártállam* = UNGVÁRY, i. m., 221–256.
- 16 KAHLER Frigyes, *A nagy „tűzvörös sárkány” torlókában: koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen, 1945–1956*, Bp., Kairosz, 2009, 3–7.
- 17 MNL OL 288. f. 5/180. ő. e
- 18 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
- 19 MINK András, *A keresztény politikai pártok és az 1956-os forradalom = Pártok 1956: válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*, szerk. KÖRÖSI Zsuzsanna, TÓTH Pál Péter, Bp., 1956-os Intézet, 1997, 151–156.
- 20 CSICSÓKÓ Mária, KÖRÖSÉNYI András, *Egy harmadikutas szocializmus-utópia földközelen. A Petőfi Párt 1956–57-ben*, Századvég, 1989/1–2, 162–164.
- 21 MIKÓ Zsuzsa, *Magyar katolikusok elleni bírósági eljárások (1956–1963) = Magyar Katolikus Egyház 1956*, szerk. SZABÓ Csaba, Bp., Új Ember–LÖKA, 2006, 143–162.
- 22 WIRTHNÉ DIÉRA Bernadett, *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése*, Doktori disszertáció, ELTE-BTK, 2015, 168–188.
- 23 TABAJDI, *Egy tipikus... i. m.*, 221–256.
- 24 ÁBTL [Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára] 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.
- 25 ÁBTL 3.1.5. O-14963/7a. „Canale”.
- 26 ÁBTL 3.1.2. M-37479/4 „Sipos Péter”.
- 27 MNL OL XIX-A-21-c ÁEH [Állami Egyházügyi Hivatal] TÜK [titkos ügyiratkezelés] 33. doboz.
- 28 MNL OL XIX-A-21-c ÁEH TÜK 38. doboz.
- 29 ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.
- 30 ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.
- 31 ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”.
- 32 *Keresztes Sándor-interjú*, készítette JAVORNICKY István, Bp., 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 1994.
- 33 ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.
- 34 ÁBTL 3.1.2. M-37479/3 „Sipos Péter”.
- 35 ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor”.
- 36 ÁBTL 3.1.2. M-37479/6 „Sipos Péter”.
- 37 Vigília XXXVII. évf. (1972) 1. szám.

- 38 ZSIGMOND László, *A keresztény demokrácia fogalma körüli vita politikai értelme*, Vigília, 1972/1, 6–17.
- 39 DOROMBY Károly, *A keresztény pártok mint az evangéliumi üdvösségüzenet félreértésének termékei*, Vigília, 1972/1, 18–25.
- 40 GIESSWEIN Sándor, *Egy magyar keresztényszocialista politikai breviáriuma (Kunos Aladár összeállítása)*, Vigília, 1972/1, 26–32.
- 41 ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor”.
- 42 *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*, szerk. HORVÁTH Sándor, Bp., Libri, 2013, 7–128.
- 43 KOVÁCS-ROSDY, i. m., 123–188,
- 44 CSAPODY Miklós, „A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése, 1904–1980, Bp., Korona, 2004, 326–339; *A célszemély: Bálint Sándor: ügynökjelentések, röpiratok, 1957–1965*, szerk. PÉTER László, Szeged, Belvedere Meridionale, 2004, 143–163.
- 45 STANDEISKY Éva, *Sulyok Dezső az emigrációban*, konferenciaelőadás, OSZK, 2013. december 11. [www.rev.hu/portal/page/portal/rev/.../buvopatakkonf_standeisky \(utolsó megtekintés: 2016. 01. 15.\)](http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/.../buvopatakkonf_standeisky_utolsó_megtekintés:2016.01.15.)
- 46 KERKAI Jenő, „Maradj meg magyar! – A magyar hivatás = Kerkai Jenő emlékezete, szerk. ANDRÁS Imre, BÁLINT József, SZABÓ Ferenc, Bp., Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet, 1995, 153–171.
- 47 NAGY Töhötöm, *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Szeged, Universum, 1990.
- 48 PETRÁS Éva, „Álarcok mögött” – Nagy Töhötöm élete, Betekintő, 2014/4.
- 49 RÓNAY György, *A párdúc és a gödölye*, Bp., Magvető, 1978.
- 50 BALOGH Margit, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1945–1946*, Bp., MTA TTI, 1998, 209–213.